

Секція 1. Аксіологічний потенціал традицій українського народу

*Олена Отич,
доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу
педагогічної естетики та етики Інституту педагогічної
освіти і освіти дорослих НАГІН України*

АКСІОСФЕРА ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Зміна ціннісної парадигми суспільства на зламі тисячоліть спричинює формування нової аксіосфери педагогіки та виокремлення у педагогічній науці нової галузі — педагогічної аксіології, об'єктом дослідження якої є функціонування цінностей в освіті, зміст внутрішнього світу суб'єктів педагогічного процесу та їхні ціннісні орієнтації [6, с. 22]. Адекватна й об'єктивна оцінка соціального значення аксіосфери педагогіки з позицій педагогічної аксіології потребує передусім з'ясування сутності та контекстів застосування самого поняття «аксіосфера».

Аналіз філософської, наукової та довідкової літератури з проблем аксіології зумовив висновок, що це поняття розглядається вченими як **світ цінностей у будь-якому його розумінні**. Термін «аксіосфера» вперше був обґрунтований Л. Столовичем і М. Каганом за аналогією до «семіосфери» Ю. Лотмана [12]. Зміст, що вкладається науковцями у поняття аксіосфери, охоплює ціннісне ставлення людини до світу й світу до людини, що реалізується в об'єктивному бутті цінностей, суб'єктивній реальності ціннісної свідомості та творчій діяльності з освоєння і створення цінностей. Аксіосфера передбачає єдність ціннісних явищ, системно-структурний зв'язок між ними та класифікацію цінностей (Л. Столович) [13].

У сучасній науці цей термін активно вживається у найрізноманітніших контекстах: культурологічному («аксіосфера культури»), суспільному («аксіосфера суспільства»), художньому («аксіосфера та концептосфера художньої літератури»), краєзнавчому («аксіосфера краєзнавства»), тендерному («аксіосфера тендерного статусу»), особистісному («аксіосфера особистості»), професійному («професійна аксіосфера»), педагогічному («аксіосфера педагогіки», «аксіосфера навчального закладу», «школа як аксіосфера») тощо.

Аксіосфера сучасної педагогіки охоплює ціннісні уявлення, відносини, оцінки та інші прояви ціннісної гуманістичної педагогічної свідомості, а також ієрархічні зв'язки між ними. Маючи спільну гуманістичну основу, ці елементи педагогічної аксіосфери набувають власної специфіки у контексті різних гуманістичних парадигм освіти, зокрема, аксіологічної, антропологічної, культурологічної та холістичної науково-мистецької парадигми.

Аксіологічна парадигма освіти задає ціннісне бачення

педагогічних проблем й утверджує **ціннісний (аксіологічний) підхід** до розгляду педагогічних явищ, згідно з яким вони оцінюються з позиції їх відповідності, визначеній у суспільстві системі цінностей та можливості останніх сприяти набуттю педагогом здатності виступати «експертом впровадження цінностей в освіті» [7, с. 4]. З огляду на те, що у сучасних умовах суспільну цінність становить не просто людина, а гармонійно розвинена особистість зі сформованою аксіосферою (системою її цінностей) [6, с. 280], вагомою освітньою цінністю стає справедливе суспільство, здатне забезпечити кожній особистості умови для максимальної реалізації закладених у ній можливостей.

Наукова цінність аксіологічного підходу в педагогіці полягає, на нашу думку, в тому, що він дає змогу простежити еволюцію цінностей в освіті й залежно від домінуючої виокремити відповідні педагогічні напрями: духовно-релігійне виховання (трансцендентні цінності); соціальне виховання (соціальні цінності), особистісно орієнтовану освіту (індивідуалістичні цінності) [6, с. 93] тощо. Кожна з цих моделей освіти зорієнтована на певний педагогічний ідеал, має специфічне цілепокладання й специфічну змістовно-процесуальну характеристику. Наприклад, індивідуалістична модель освіти ґрунтується на таких цінностях, як індивідуалізація, самореалізація особистості в освітньому процесі, варіативність, діалог культур у змісті освіти, індивідуальна освітня траєкторія тощо. Цінність знання у цій моделі полягає в тому, що воно є інструментом пізнання людиною світу й себе в ньому, засобом саморозуміння й саморозвитку власної гуманістичної сутності.

Педагогічні установки аксіологічного підходу стосуються ціннісного ставлення до індивідуальності вихованця, віри в його можливості у кожній ситуації навчання і виховання; допомоги йому в усвідомленні власної самоцінності й своєї цінності для соціуму.

Найважливішими орієнтирами, що визначають напрями соціальної й професійної активності педагога, спрямованої на досягнення гуманістичних цілей, є **педагогічні цінності**. Вони зумовлюються потребами суспільства й особистості і водночас виступають орієнтиром розвитку педагогічної науки й найважливішим шляхом суспільного прогресу.

Фундаментальною основою педагогічних цінностей є моральні цінності в освіті, адже як справедливо зазначив Ф. Рабле в устами героя роману «Гаргантюа і Пантагрюель»: «Говорив Соломон, мудрість у порочну душу не входить, і знання, якщо не мати совісті, здатне лише згубити душу» [8, с. 181-185].

Зважаючи на те, що соціально-ціннісні якості й норми поведінки особистісного сенсу і значущості лише тоді, коли людина розуміє їх сутність, і головне, коли вони пройшли етап естетизації (переживання; почуттів; освоєння як цінності, стійкої для особистості) і сприйнялися нею як її власна духовна інтенція [5, с. 15], ми вважаємо особливо актуальними для сучасної педагогіки наукові ідеї І. Зязюна, згідно з якими будь-який педагогічний вплив набуде ефективності лише тоді, коли він подолає

раціональність, імпресіональність і зовнішність стосовно поведінки учнів чи студентів і виступить внутрішнім, естетичним орієнтиром їхнього життя [5, с. 15]. Тому, дотримуючись наукового підходу вченого, вважаємо, що цінність стає регулятором поведінки особистості лише за умови забезпечення суб'єктивної свободи її сприймання, естетичного переживання і, відповідно, опанування завдяки власному досвідові [5, с. 15].

На основі адаптації системи цінностей конкретного педагога до ієрархії цінностей суспільства й педагогічної системи, у якій відбувається його професійна діяльність, формується його аксіологічний потенціал. Він охоплює **гуманістичні цінності**, що утворюють гуманістичну спрямованість особистості педагога; **педагогічні цінності**, що створюють основу для здобуття ним педагогічної майстерності та неперервного професійного самовдосконалення; **цінності творчості**, які підтримують інтерес і творчу активність педагога та учнів у навчально-виховному процесі й забезпечують його найвищі результати; **естетичні цінності**, які сприяють досягненню високої естетики професійно-педагогічної діяльності і перетворюють її на педагогічне мистецтво. Кожну з цих груп можна розглядати з трьох позицій: як **цінності-цільі**, **цінності змісту й цінності-засоби**.

Визначаючи **цінності-цільі**, В. Сластьонін та В. Ніколаєв розуміють їх як ідеалізовані результати процесу формування педагогічної культури вчителя, що суб'єктивуються в його ціннісних орієнтаціях і утворюють систему, складовими якої є когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти [10, с. 23].

Цінності змісту вчені поділяють на **цінності-знання** (факти, поняття, закономірності, ідеї), **цінності-відношення** (до людей, до суспільства, до вихованця, до культури, до мистецтва, до педагогічної діяльності тощо) та **цінності-вміння** (перетворювальні, пізнавальні, ціннісно-орієнтаційні, комунікативні) [10, с. 23].

Цінності-засоби становлять собою, на їхню думку, цінності культури: **матеріальної** (природа, діяльність), **духовної** (рідна мова, фольклор, релігія, мистецтво) та **соціонормативної** (традиції, громадська думка, гра) [10, с. 28].

Означені цінності виступають орієнтирами при оцінюванні молодим викладачем педагогічних явищ та педагогічних стосунків в аксіосфері навчального закладу, до якого він приходить працювати. Зіставляючи педагогічні цінності, засвоєні ним як норми, та цінності, що існують у реальному закладі освіти, він адаптується до них й визначає стратегію своєї поведінки, яка полягає у прийнятті та інтеріоризації цінностей цього закладу чи, навпаки, в їх запереченні та явній або прихованій боротьбі з ними.

В умовах утвердження **антропологічної парадигми освіти** пріоритетного значення набувають **цінності людиноцентризму**, завдяки чому освіта світоглядно, гносеологічно, теоретично та практично зорієнтовується на людину як на свою головну мету й найвищу цінність

[6, с. 26].

Механізмом реалізації антропологічної парадигми в освіті виступає **антропологічний підхід**, у центрі якого цілісна людина в її становленні у процесі соціалізації та виховання, механізми та етапи цього саморуху, його джерела, що розглядаються крізь призму педагогічного цілепокладання.

Головними **педагогічними цінностями** у контексті антропологічного підходу виступають **свобода** як активність, що виявляється у творчості, та **творча індивідуальність**, як інтегрована сутнісна якість людини, в якій втілюється її здатність до подолання соціальної заданості та здійснення індивідуального вибору, самореалізації й самовиховання [6, с. 32]. Останнє передбачає дослідження номенклатури цілей особистісного саморозвитку, виявлення специфічного змісту освіти, на основі якого розвиваються особистісні якості й основні сфери індивідуальності учня чи студента (інтелектуальна, мотиваційна, емоційна, вольова, предметно-практична, екзистенційна, саморегуляції") [3, с. 11].

«Надпредметним результатом» навчально-виховного процесу й водночас головною цінністю освіти стає розвиток самобутності її суб'єктів, якому підпорядковуються всі змістові та процесуальні компоненти освітньої системи" [9, с. 27]. Це закономірно зумовлює переосмислення сутності оволодіння предметним змістом освіти й перетворення цього процесу із самоцілі на засіб розвитку внутрішнього світу людини, її власного «Я». Такому олюдненню знань сприяє розкриття у навчально-виховному процесі цілісної та гармонійної картини світу, сповненої сенсорних відчуттів, з повноцінним відображенням у ній явищ культури (О. Рудницька) [9, с. 27].

Перенесення акцентів з традиційної установки щодо засвоєння особистістю заданої кількості інформації та опанування фахових умінь на розвиток в неї загальної, національної та професійної культури є головною цінністю й сутнісною характеристикою **культурологічної парадигми освіти**, механізмом реалізації якої виступає **культурологічний підхід**. Згідно з ним головною **цінністю** та глобальною метою освіти є формування не **людини освіченої**, а **людини культурної**, ядро якої становить свобода, гуманність, духовність, здатність до самовизначення у світі культури й культурної ідентифікації, прагнення до життєтворчості, самоствердження в усіх сферах її життєдіяльності [4, с. 243].

Педагогічна цінність культурологічного підходу полягає, на нашу думку, в тому, що він розглядає динаміку педагогічних ідей та теорій в контексті розвитку світової культури і дає можливість кожному студенту обрати для себе ті з них, які утворюють фундамент його особистого педагогічного кредо та стануть його професійними цінностями.

Трансформація індустріального суспільства у постіндустріальне, інформаційне зумовила зміну сциєнтистської парадигми освіти на **холістичну науково-мистецьку парадигму**, яка являє собою інтегративну єдність концептуальних ідей щодо необхідності забезпечення цілісного

впливу на інтелектуальну, емоційно-почуттєву та аксіологічну сфери особистості з метою її гармонійного загального і професійного розвитку та формування в неї цілісної науково-художньої картини світу, в якій кожен з її компонентів є самоцінним і рівноправним.

Визначаючи метод синтезу мистецтв, культур і наук як найважливіший метод розвитку людини [2, с. 79], науково-мистецька парадигма ґрунтується на культурологічних, естетичних, етичних, аксіологічних та акмеологічних засадах. Вона проголошує головною **цінністю** й метою освіти - **формування професіонала-інтелігента як людини культури**.

Оскільки кожна освітня парадигма формується залежно від елемента, який є домінуючим у системі основних параметрів освіти [11, с. 20], то, аналізуючи науково-мистецьку парадигму, можна виокремити як її фундаментальну основу, ідею **міждисциплінарного підходу** в освіті [1], що передбачає інтеграцію мистецтва й науки з метою утвердження як **освітніх цінностей**: цілісної гармонійної особистості зі сформованою холістичною картиною світу й гармонійно розвиненими інтелектуальною, емоційно-почуттєвою, вольовою та аксіологічною сферами; художньої образності та почуттєвої впливовості змісту освіти, що забезпечує її аксіологізацію, творчий характер та культуровідповідність; суб'єкт- суб'єктної взаємодії педагога й студента (учня) на засадах самореалізації та неперервного творчого самозростання кожного з них.

Соціальну місію науково-мистецької парадигми освіти можна, на нашу думку, висловити за допомогою фрази Ю. Азарова: «Дати особистості такий гуманістичний заряд, щоб вона опинилася на вершині гуманістичної творчості, у чому б вона ні виявлялася - у праці, в мистецтві, у спілкуванні» [2, с. 79].

Ми розглядаємо науково-мистецьку парадигму як методологічний орієнтир і водночас як модель постановки й розв'язання проблеми проектування аксіологічно, акмеологічно й творчо зорієнтованого змісту та розробки розвивальної креативної технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів на засадах інтеграції мистецтва з науковими теоріями навчальних дисциплін та інтерактивними художньо-творчими формами і методами навчання, що сприяють становленню їхньої творчої індивідуальності в річищі гуманістичної, аксіологічної, культуровідповідної науково-педагогічної традиції.

Узагальнення викладеного у статті дає змогу зробити висновок щодо прогресивного освітньо-культурного значення педагогічних цінностей, утверджуваних гуманістичними парадигмами освіти, та їх здатності -підносити особистість педагога й вихованців до вершин духовності і гуманізму, сприяти ефективній адаптації їх до світу цінностей сучасної школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азаров Ю.П. Тайны педагогического мастерства: учеб, пособие / Ю.П. Азаров. - М.:Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во «МОДЭК», 2004. - 432 с.
2. Гребенюк О.С. Педагогика индивидуальности / С. Гребенюк. - Калининград, 1995. - 561 с.
3. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. - К.: Знання України, 2002. - 575 с.
4. Зязюн Г.А. Естетичні засади розвитку особистості / А. Зязюн // Мистецтво у розвитку особистості: монографія / за ред., передмова та післямова Н.Г. Нічкало. - Чернівці: Зелена Буковина, 2006.
5. Коджаспирова Г.М. Педагогическая антропология / Г.М. Коджаспирова. - М.: Гард, 2005. - 287 с.
6. Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми освіти.: навч. посібник / Крижко В.В. - К.: Освіта України, 2005. - 440 с.
7. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль / Ф. Рабле. - М., 1961. -С. 181-185.
8. Рудницька О.П. Особливості мистецької освіти у вимірах особистісно-зорієнтованого підходу / О.П. Рудницька // Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005. - 360 с.
9. Сластѣнин В.А., Николаев В.А. Этнопедагогическая культура учителя / В.А. Сластѣнин, В.А. Николаев // Магистр-S. - №3. - 2000.
10. Соколова І. Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціалізаціями: монографія / І.В. Соколова / за ред. С.О. Сисоєвої // МОН України. АПН України. ІПООД. - Маріуполь. - Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. - 400 с.
11. Столович Л. On the Concept of «Axiosphere» / Леонид Столович // Twentieth World Congress of Philosophy. Abstracts of Invited and Contributed. - Boston, Massachusetts USA. - August, 1998, p. 192. // <http://www.bu.edu/Avcp/Papers/Alu/ValuStol.htm>; Каган М. Философская теория ценностей / М. Каган. - СПб., 1997.
12. Столович Л. On the Concept of «Axiosphere» / Леонид Столович // Twentieth World Congress of Philosophy. Abstracts of Invited and Contributed. - Boston, Massachusetts USA, August, 1998, p. 192 // <http://www.bu.edu/wcp/Papers/ValuWaluStol.htm>